

কক্ষ 2.2 : পৰিকল্পনা কি ? (What is a Plan?)

দেশ এখনৰ সম্পদসমূহ কিদৰে ব্যৱহাৰ কৰা উচিত তাক পৰিকল্পনাই ব্যাখ্যা কৰে। এটা নিৰ্দিষ্ট সময়ত উপনীত হ'বলগীয়া ইয়াৰ কিছুমান সাধাৰণ লক্ষ্য আৰু বিশেষ উদ্দেশ্য আছে। ভাৰতবৰ্ষৰ পৰিকল্পনাৰ কাৰ্যকাল পাঁচ বছৰ আৰু ইয়াক পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা বুলি কোৱা হয়। (পৰিকল্পনাৰ ক্ষেত্ৰত অগ্রগণী অতীতৰ ছোভিয়েট ৰাছিয়াৰ পৰা আমি এইটো ধাৰ কৰিছোঁ) আমাৰ পৰিকল্পনাৰ তথ্যপাতিত কেৱল মাত্ৰ পৰিকল্পনাৰ পাঁচ বছৰত উপনীত হ'বলগীয়া বিশেষ উদ্দেশ্যসমূহকে নহয়, বৰঞ্চ বিশ বছৰত কিমান সফল হ'ব লাগিব তাকো বিশেষভাৱে দেখুওৱা হয়। এই দীৰ্ঘকালীন পৰিকল্পনাক পৰিপ্ৰেক্ষাত্মক (Perspective) পৰিকল্পনা বুলি কোৱা হয়। পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাসমূহে পৰিপ্ৰেক্ষাত্মক পৰিকল্পনাৰ ভেটি বচনা কৰে বুলি ধৰা হয়।

আটাইবোৰ পৰিকল্পনাত সকলোবোৰ লক্ষ্যকে সমানে গুৰুত্ব দিব বুলি আশা কৰাটো অৱাস্তৱ হ'ব। দৰাচলতে বিভিন্ন লক্ষ্যসমূহ পৰস্পৰ-বিৰোধী হ'ব পাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, যদিহে প্ৰযুক্তিবিদ্যাই শ্ৰমৰ প্ৰয়োজনীয়তা হ্রাস কৰে, তেনেহ'লে আধুনিক প্ৰযুক্তিবিদ্যা প্ৰচলনৰ লক্ষ্য আৰু নিয়োগ বৃদ্ধিৰ লক্ষ্যৰ মাজত বিৰোধৰ সৃষ্টি হ'ব পাৰে। পৰিকল্পনা প্ৰস্তুতকাৰীসকলে লক্ষ্যসমূহৰ মাজত ভাৰসাম্য ৰক্ষা কৰিব লাগে; কিন্তু বাস্তৱিকতে এইটো অতি কঠিন কাম। ভাৰতবৰ্ষত বিভিন্ন পৰিকল্পনাত বিভিন্ন লক্ষ্যৰ ওপৰত জোৰ দিয়া দেখা যায়।

প্ৰতিবিধ সামগ্ৰীৰ আৰু সেৱা কাৰ্যৰ কিমান পৰিমাণ উৎপাদন কৰিব লাগিব তাক আমাৰ পৰিকল্পনাই নিৰ্দিষ্টকৈ দেখুৱাই দিয়া নাই। এইটো সম্ভৱো নহয় আৰু ইয়াৰ প্ৰয়োজনো নাই। (পূৰ্বৰ ছোভিয়েট গণৰাজ্যই এইটো কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল যদিও অকৃতকাৰ্য হৈছিল) অইনবোৰক ৰজাৰ হাতত এৰি দি শক্তি উৎপাদন আৰু জলসিঞ্চন আদিৰ দৰে যিবোৰ খণ্ডত পৰিকল্পনাই গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে সেইবোৰৰ সম্পৰ্কে সুস্পষ্টতা থাকিলেই যথেষ্ট।

চৰকাৰে অৰ্থব্যৱস্থাৰ বাবে পৰিকল্পনা প্ৰস্তুত কৰিব আৰু পৰিকল্পনাৰ প্ৰয়াসত ব্যক্তিগত খণ্ডক অংশ গ্ৰহণ কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰা হ'ব। 1948 চনৰ ঔদ্যোগিক নীতি আৰু ভাৰতবৰ্ষৰ সংবিধানৰ নিৰ্দেশাত্মক নীতিসমূহত এই দৃষ্টিভংগী প্ৰতিফলিত হৈছে। 1950 চনত ভাৰতৰ প্ৰধানমন্ত্ৰীক অধ্যক্ষ হিচাপে লৈ পৰিকল্পনা আয়োগ গঠন কৰা হৈছিল আৰু তেতিয়াৰ পৰা পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাৰ অধ্যায়ৰ সূচনা হয়।

2.2 পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাৰ লক্ষ্যসমূহ (The Goals of Five Year Plans) :

পৰিকল্পনাৰ কিছুমান স্পষ্টকৈ নিৰ্ধাৰিত লক্ষ্য

থাকিব লাগে। পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাৰ লক্ষ্যসমূহ হ'ল— বৃদ্ধি, আধুনিকীকৰণ, আত্মনিৰ্ভৰশীলতা আৰু সমতা। এইটোৱে ইয়াক নুবুজায় যে সকলোকেইখন পৰিকল্পনাতে এই সকলোবোৰ লক্ষ্যকে সমানে গুৰুত্ব প্ৰদান কৰা হৈছে। সীমিত সম্পদৰ বাবে প্ৰত্যেক পৰিকল্পনাত কোনটো লক্ষ্যক প্ৰাথমিক গুৰুত্ব দিব লাগে সেই সম্বন্ধে পছন্দ কৰিব লাগে। তথাপি পৰিকল্পনা প্ৰস্তুতকাৰীসকলে এইটো নিশ্চিত কৰিব লাগে যে যিমান দূৰ সম্ভৱ পৰিকল্পনাসমূহৰ নীতি আৰু উল্লিখিত লক্ষ্য চাৰিটাৰ মাজত বিৰোধিতা নাথাকে। এতিয়া আমি পৰিকল্পনাৰ লক্ষ্যসমূহ কিছু বহলাই শিকোঁহঁক।

বৃদ্ধি (Growth) : বৃদ্ধিয়ে সামগ্ৰী আৰু সেৱাৰ উৎপাদন কৰিবলৈ দেশখনৰ সামৰ্থ্য বৃদ্ধিক বুজায়। ই উৎপাদনক্ষম মূলধনৰ বৃহৎ ভাণ্ডাৰ বা পৰিবহন আৰু বেংক ব্যৱস্থাৰ দৰে সহায়ক সেৱা

নতুবা উৎপাদনক্ষম মূলধন আৰু সেৱাৰ বৃদ্ধিক বুজায়। অৰ্থনীতিৰ ভাষাত অৰ্থনৈতিক বৃদ্ধিৰ এটা ভাল নিৰ্দেশক হ'ল মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনৰ সুস্থিৰ বৃদ্ধি।

কক্ষ 2.3 : মহলান বিশ : ভাৰতীয় পৰিকল্পনাৰ নিৰ্মাতা (Mahalanobis the Architect of Indian Planning)

ভাৰতবৰ্ষৰ পৰিকল্পনা ৰচনাত ভালেকেইজন প্ৰখ্যাত চিন্তাবিদে বৰঙণি আগবঢ়াইছিল। তেওঁলোকৰ ভিতৰত পৰিসংখ্যাবিদ প্ৰশান্ত চন্দ্ৰ মহলান বিশৰ নাম উল্লেখনীয়।

ভাৰতবৰ্ষত দ্বিতীয় পৰিকল্পনাৰ পৰাহে প্ৰকৃত অৰ্থত পৰিকল্পনা আৰম্ভ হৈছিল। উন্নয়নৰ পৰিকল্পনাৰ ক্ষেত্ৰত সাধাৰণভাৱে এক স্মৰণীয় অৱদান দ্বিতীয় পৰিকল্পনাই ভাৰতীয় পৰিকল্পনাৰ লক্ষ্য সম্পৰ্কে মৌলিক ধাৰণাসমূহৰ অৱতাৰণা কৰিছিল। এই পৰিকল্পনাখন মহলান বিশৰ চিন্তাৰ ওপৰত আধাৰিত আছিল। সেই ফালৰ পৰা তেওঁক ভাৰতবৰ্ষৰ পৰিকল্পনাৰ নিৰ্মাতা বুলি অভিহিত কৰিব পাৰি।



1893 চনত কলিকতাত মহলান বিশৰ জন্ম হৈছিল। তেওঁ কলিকতাৰ প্ৰেছিডেন্সি কলেজ আৰু ইংলেণ্ডৰ কেমব্ৰিজ বিশ্ববিদ্যালয়ত শিক্ষা লাভ কৰিছিল। পৰিসংখ্যা বিষয়লৈ আগবঢ়োৱা বৰঙণিৰ বাবে তেওঁ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় খ্যাতি লাভ কৰিছিল। 1946 চনত তেওঁক বিজ্ঞানীসকলৰ এক অতি সন্মানীয় সংগঠন— ব্ৰিটিছ ৰয়েল ছ'চাইটিৰ ফেল' (সদস্য) কৰা হৈছিল। উচ্চমানৰ বৈজ্ঞানিকসকলহে এই ছ'চাইটিৰ সদস্য আছিল।

মহলান বিশে কলিকতাত ভাৰতীয় 'পৰিসংখ্যা প্ৰতিষ্ঠান' (Indian Statistical Institute) স্থাপন কৰিছিল আৰু 'সংখ্যা' নামেৰে এখন মুখপত্ৰ (Journal) প্ৰকাশ কৰি উলিয়াইছিল। এই মুখপত্ৰখনে বৰ্তমানেও পৰিসংখ্যাবিদসকলৰ ধাৰণাসমূহ আলোচনাৰ বাবে এক সন্মানীয় মঞ্চ হিচাপে কাম কৰি আছে। ভাৰতীয় 'পৰিসংখ্যা প্ৰতিষ্ঠান' আৰু 'সংখ্যা' উভয়ে আজিকোপতি বিশ্বৰ পৰিসংখ্যাবিদ আৰু অৰ্থনীতিবিদসকলৰ মাজত সমাদৃত হৈ আছে।

দ্বিতীয় পৰিকল্পনাৰ সময়ত মহলান বিশে ভাৰতবৰ্ষৰ লগতে বিদেশৰ বিভিন্ন অৰ্থনীতিবিদক ভাৰতবৰ্ষৰ অৰ্থনৈতিক উন্নয়ন সম্পৰ্কে তেওঁক পৰামৰ্শ দিবলৈ আমন্ত্ৰণ কৰিছিল। ইয়াৰে কিছু সংখ্যকে পিছত ন'বেল বঁটা লাভ কৰিছিল। এইটোৱে প্ৰমাণ কৰে যে তেওঁ গুণী ব্যক্তিক চিনাক্ত কৰিব পাৰিছিল। মহলান বিশে আমন্ত্ৰণ কৰা অৰ্থনীতিবিদসকলৰ কিছু সংখ্যকে দ্বিতীয় পৰিকল্পনাৰ যথেষ্ট সমালোচনা কৰিছিল। আন কথাত, তেওঁ তেওঁৰ সমালোচকসকলৰ বক্তব্য শুনিবলৈ ইচ্ছা কৰিছিল। এইটোৱে মহান পণ্ডিতৰ চানেকি।

বৰ্তমান সময়ৰ বহু সংখ্যক অৰ্থনীতিবিদে মহলান বিশে প্ৰস্তুত কৰা পৰিকল্পনাৰ পছা নুই কৰে; কিন্তু ভাৰতবৰ্ষক অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ পথত আঙুৰাই নিয়াৰ ক্ষেত্ৰত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকাৰ বাবে তেওঁ চিৰস্মৰণীয় হৈ থাকিব আৰু তৎসমূহলৈ তেওঁৰ অৱদানৰ পৰা পৰিসংখ্যাবিদসকল উপকৃত হৈ থাকিব।

উৎস (Source): Sukhamoy Chakravarty, 'Mahalanobis, Prasanta Chandra' in John Eatwell et al. (Eds) *The New Palgrave Dictionary: Economic Development*, W.W. Norton, New York and London.

কক্ষ 2.4 : সেৱাখণ্ড (The Service Sector)

দেশ এখনে উন্নতি লাভ কৰাৰ লগে লগে ইয়াৰ সংগ্ৰথনমূলক পৰিৱৰ্তন ঘটে। ভাৰতবৰ্ষৰ ক্ষেত্ৰত এই পৰিৱৰ্তন সুকীয়া বিধৰ। সাধাৰণতে উন্নয়নৰ লগে লগে কৃষিখণ্ডৰ অংশ কমি যায় আৰু উদ্যোগ খণ্ডৰ অংশ অধিক হয়। উন্নয়নৰ উচ্চ পৰ্যায়ত সেৱাখণ্ডই মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনলৈ আন দুটা খণ্ডতকৈ অধিক বৰঙণি আগবঢ়ায়। ভাৰতবৰ্ষৰ মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনলৈ কৃষিখণ্ডৰ বৰঙণি 50 শতাংশতকৈও অধিক আছিল। এখন দুখীয়া দেশত এইটোৱে আশা কৰা যায়; কিন্তু 1990 চনত সেৱাখণ্ডৰ অৱদান 40.59 শতাংশ আছিল। এইটো উন্নত দেশসমূহত দেখাৰ দৰে কৃষি আৰু উদ্যোগ খণ্ডতকৈ অধিক। সেৱাখণ্ডৰ অংশ বৃদ্ধিৰ এই প্ৰপঞ্চ 1991 চনৰ পিছত ত্বৰাণ্বিত হয়। (এইটো দেশখনত গোলকীকৰণৰ আৰম্ভণি বুলি চিহ্নিত হৈছে। এই সম্পৰ্কে পিছৰ অধ্যায় এটাত আলোচনা কৰা হ'ব)।

মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন হ'ল এটা বছৰত দেশ এখনত উৎপাদিত হোৱা সামগ্ৰী আৰু সেৱাৰ বজাৰ মূল্য। মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনক এটা কেকৰ লগত তুলনা কৰিব পাৰি। কেকটোৰ আকাৰ বঢ়াটোৱেই হ'ল বৃদ্ধি। যদি কেকটো ডাঙৰ হয় অধিক ব্যক্তিয়ে ইয়াক ভোগ কৰিব পাৰে। ভাৰতবৰ্ষৰ জনসাধাৰণে এটা অধিক সমৃদ্ধ আৰু ভিন্নতাপূৰ্ণ জীৱন উপভোগ কৰিবলৈ হ'লে অধিক পৰিমাণৰ সামগ্ৰী আৰু সেৱাকার্য উৎপাদন কৰিব লাগিব (প্ৰথম পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা অনুসৰি)।

দেশ এখনৰ মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন দেশখনৰ বিভিন্ন খণ্ড, যেনে— কৃষি, উদ্যোগ আৰু সেৱাখণ্ডৰ পৰা উদ্ভৱ হয়। এই খণ্ডসমূহৰ প্ৰত্যেকৰে বৰঙণিয়ে অৰ্থব্যৱস্থাৰ গাঁথনিমূলক

বিন্যাস ঘটায়। কিছুমান দেশত কৃষিৰ বৃদ্ধিয়ে মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন বৃদ্ধিত অধিক অৰিহণা যোগায়। আনহাতে অইন কিছুমান দেশত মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন বৃদ্ধিত সেৱাখণ্ডৰ বৃদ্ধিয়ে অধিক বৰঙণি যোগায়। (কক্ষ 2.4 চোৱা)

আধুনিকীকৰণ (Modernisation) : সামগ্ৰী আৰু সেৱাৰ উৎপাদন বৃদ্ধি কৰিবলৈ হ'লে উৎপাদনকাৰী সকলে নতুন প্ৰযুক্তিবিদ্যা গ্ৰহণ কৰিব লাগিব। উদাহৰণস্বৰূপে, এজন কৃষকে পুৰণি জাতৰ বীজৰ পৰিৱৰ্তে নতুন জাতৰ বীজ ব্যৱহাৰ কৰি কৃষিৰ উৎপাদন বৃদ্ধি কৰিব পাৰে। একেদৰে এটা উদ্যোগে নতুন ধৰণৰ যন্ত্ৰপাতি ব্যৱহাৰ কৰি উৎপাদিত সামগ্ৰীৰ পৰিমাণ বৃদ্ধি কৰিব পাৰে। নতুন প্ৰযুক্তিবিদ্যা গ্ৰহণ কৰাকে আধুনিকীকৰণ বুলি কোৱা হয়।

কৰি চোৱা : (Work These Out)

- তলত দিয়াসমূহৰ বাবে প্ৰযুক্তি বিদ্যাৰ পৰিৱৰ্তনবোৰ শ্ৰেণীত আলোচনা কৰা—
- খাদ্য-শস্যৰ উৎপাদন।
 - সামগ্ৰীৰ টোপোলা প্ৰস্তুতকৰণ (Packaging)।
 - জনসংযোগ (Mass Communication)।
- 1950-51 আৰু 1990-91 চনৰ ভিতৰত ভাৰতবৰ্ষৰ আমদানি আৰু ৰপ্তানি সামগ্ৰীসমূহৰ এখন তালিকা প্ৰস্তুত কৰি উলিওৱা।
- পাৰ্থক্যসমূহলৈ লক্ষ্য কৰা।
 - আত্মনিৰ্ভৰশীলতাৰ প্ৰভাৱ মন কৰিছানে? আলোচনা কৰা।
- সবিশেষ জানিবলৈ শেহতীয়া বছৰৰ Economic Survey চাব পাৰা।

অৱশ্যে কেৱল মাত্ৰ নতুন প্ৰযুক্তিবিদ্যাৰ ব্যৱহাৰকে আধুনিকীকৰণ বুলি ক'ব নোৱাৰি। বৰঞ্চ সামাজিক দৃষ্টিভংগীৰো পৰিৱৰ্তন হোৱাটো উচিত। উদাহৰণস্বৰূপে, মহিলাসকলে পুৰুষৰ লগত সমান অধিকাৰ পোৱা উচিত। পৰম্পৰাগত সমাজত পুৰুষসকলেহে কৰ্ম কৰে; মহিলাসকল ঘৰৰ ভিতৰতে সোমাই থাকিব লগা হয়। আধুনিক সমাজে বেংক, স্কুল, কাৰখানা আদি কৰ্মক্ষেত্ৰত মহিলাসকলৰ প্ৰতিভা কামত খটুৱায়। এনে এখন সমাজ অধিক সভ্য আৰু উন্নত।

আত্মনিৰ্ভৰশীলতা (Self-reliance) : দেশ এখনে নিজৰ সম্পদৰাজি বা বিদেশৰ পৰা আমদানি কৰা সম্পদ ব্যৱহাৰ কৰি অৰ্থনৈতিক উন্নয়ন আৰু আধুনিকীকৰণৰ পথত আগবাঢ়িব পাৰে। প্ৰথম সাতখন পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাই আত্মনিৰ্ভৰশীলতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল। ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল ভাৰতবৰ্ষই নিজে উৎপাদন কৰিব পৰা সামগ্ৰীসমূহৰ আমদানি কৰাৰ পৰা বিৰত থকা। আন দেশৰ ওপৰত ভাৰতবৰ্ষৰ নিৰ্ভৰশীলতা, বিশেষতঃ খাদ্যৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীলতা হ্রাস কৰাৰ বাবে এই নীতি অপৰিহাৰ্য

বুলি বিবেচিত হৈছিল। বিদেশী শাসনৰ পৰা সদ্যমুক্ত জনসাধাৰণে আত্মনিৰ্ভৰশীলতাৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব দিয়াটো সহজতে বোধগম্য। তদুপৰি খাদ্য সামগ্ৰীৰ আমদানি, বিদেশী প্ৰযুক্তিবিদ্যা, বিদেশী মূলধনৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীলতাৰ বাবে আমাৰ নীতিত বৈদেশিক হস্তক্ষেপে ভাৰতবৰ্ষৰ সাৰ্বভৌমত্বত আঘাত কৰিব বুলি ভয় হৈছিল।

সমতা (Equity) : কেৱল বৃদ্ধি, আধুনিকীকৰণ আৰু আত্মনিৰ্ভৰশীলতাই জনসাধাৰণৰ বৰ্তমানৰ জীৱন নিৰ্বাহৰ মান উন্নত কৰিব বুলি ক'ব নোৱাৰি। দেশ এখনত উচ্চহাৰৰ বৃদ্ধি হ'ব পাৰে, নিজে বিকাশ ঘটোৱা অত্যাধুনিক প্ৰযুক্তিবিদ্যা থাকিব পাৰে, কিন্তু ইয়াৰ প্ৰায়ভাগ মানুহে দৰিদ্ৰ জীৱন যাপন কৰিব পাৰে। অৰ্থনৈতিক প্ৰগতিৰ সুফলসমূহ কেৱল মাত্ৰ চহকীসকলে উপভোগ কৰাৰ পৰিৱৰ্তে দুখীয়াসকলেও পোৱাটো নিশ্চিত কৰাটো গুৰুত্বপূৰ্ণ। সেয়েহে বৃদ্ধি, আধুনিকীকৰণ আৰু আত্মনিৰ্ভৰশীলতাৰ উপৰি সমতাও গুৰুত্বপূৰ্ণ। প্ৰতিজন ভাৰতীয়ই খাদ্য, সু-বাসস্থান, শিক্ষা, স্বাস্থ্য যতন আদি মৌলিক প্ৰয়োজনীয়তা পূৰাবলৈ সক্ষম